

Yıldız Öztürk, Selma (2023). Gökbeş Uluç vd., İrk Bitig Qedim Uyğur Dilinde Yazılmış Fal Kitabı, İstanbul: Kutlu Yayınevi Akademik Bilim Yayınları, 2022, 118 s., *Uluslararası Uyğur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2023 /22, s. 120-123.

Gökbeş Uluç vd., İrk Bitig Qedim Uyğur Dilinde Yazılmış Fal Kitabı, İstanbul: Kutlu Yayınevi Akademik Bilim Yayınları, 2022, 118 s.

[Kitap İncelemesi / Book Review]

Selma YILDIZ ÖZTÜRK*

Geliş Tarihi: 06.10.2023

Kabul Tarihi: 12.12.2023

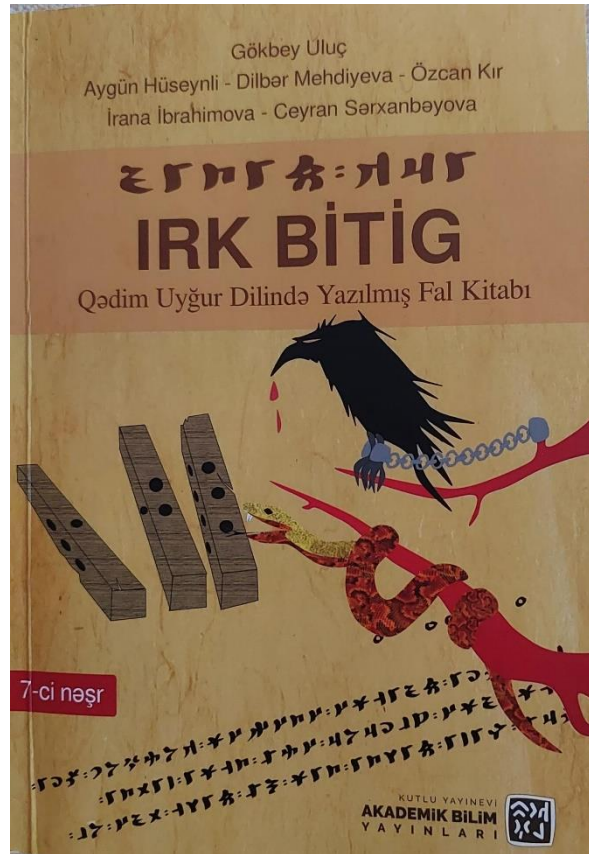
Türk diliyle ilgili çalışmalar yürüten Gökbeş Uluç, Aygün Hüseyinli, Dilber Mehdiyeva, Özcan Kır, İrana İbrahimova, Ceyran Sərxanbəyova tarafından hazırlanan İrk Bitig Qadim Uyğur Dilinde Yazılmış Fal Kitabı adlı eser, 2022 yılında Akademik Bilim tarafından yedinci baskı olarak yayımlanmıştır.

İrk Bitig, Eski Uyğur Türkçesi ile yazılmış fal kitabıdır. Kitap, 7-ci Neşr üçün Önsöz, Umumi Malumat, Kitap Adının Menşei, Orijinalligi, Yazı, Tarixi, İrka Nece Bakılır? Çubuqlar, İrk Bitig'in Mezmunu, İrk Bitig Elifbası, İrklar, Sözlük, Sayı-ırk bölümlerinden oluşmaktadır.

Yazar; İrk Bitig'in Çin'in Qansu eyaleti Bin Buda Mağaraları'nda bulunduğunu ve günümüzdeki tek nüshasının British Müzesinde Şark Yazılı Abideleri bölümünde 8212 sayı ile kayıtlı olduğunu bildirmektedir. Ayrıca eserin Türk runik yazısı ile el yazması olarak ele alınmış tek eser olduğu belirtilmektedir. Eserde 65 adet fal bulunduğu ifade edilmekte olup 57 sayfa Türkçe metin bulunduğu, önceki süreçte boş bırakılan sayfaların olduğu ancak bu boş sayfalara sonradan Çince yazılar yazıldığı aktarılmaktadır. İrk Bitig'in yazılma tarihi kesin olarak bilinmemektedir.

Söz konusu eserde, konu üzerine çalışmaları bulunan Talat Tekin'in İrk Bitig neşrinden ve diğer çalışmalarından istifade edilmiştir. Eserin dördüncü baskısı sırasında Talat Tekin vefat etmiş ve eserin bu baskısı yazarlar tarafından hocaları Talat Tekin'e ithaf edilmiştir.

Eserin kapağında, ırk okumalarında zar yerine kullanılan üç adet noktalı çubuk, ırklarda bahsedilen kuzgun ve dala sarılmış altın başlı yılan görselleri detaylı bir şekilde resmedilmiştir. Bu figürler, ırklarda bahsedilen sembollerdir. Yazar, ırklarda bitkilerin ve hayvanların, farklı yaşam biçimlerinin önemi vurgulamakta olup önemli anlamlara sahip

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: slmyldz80@hotmail.com
Orcid: 0009-0002-6743-3903

olduğunu hatırlatmaktadır. Fallarda hayvan figürlerinin, coğrafya ve yaşam biçimlerinin belirgin izler bıraktığı eserde açıklamaktadır. Bunun için eserin kapağında bu figürlerin kullanılması dikkate değerdir. Ayrıca kapakta runik harflerle yazılmış "ırk" (fal) ve Azerbaycan Türkçesiyle yazılmış bir açıklama bulunmaktadır, bu da içerikle kapak arasında uyum olduğunu göstermektedir.

Eserin "Ön Söz"ünde, önceki baskılardan farklı olarak Türkiye Türkçesine aktarımının da bu baskıya ilave edildiği ifade edilmektedir. "Umumi Malumat" bölümünde Irk Bitig'in genel özellikleri, bulunduğu konum, bulunuş tarihi, şu anda nerede muhafaza edildiği ve toplam kaç sayfadan oluştuğu gibi detaylar hakkında bilgi verilmektedir. Ayrıca Irk Bitig üzerine yapılan araştırmalara dair bilgiler de sunulmaktadır.

"Kitap Adının Menşei" bölümünde, ırk ve bitig kelimelerinin menşei ve anlamı hakkında bilgiler verilmektedir. Bölümde "Irk Bitig" ifadesinin dilimize "fal kitabı" olarak aktarıldığı belirtilir. Irk kelimesi Arapça "bitkinin kökü" manasındadır ancak sonradan değişik anlamlarda da kullanıldığı ve XVI. asırda dilimize geçtiği bildirilmektedir. Irk kelimesinden fal olarak istifade edildiği, "Iraq Bitig" olarak okunduğunda "uzakların kitabı" manası olduğu, Türkçe'de "ırklamak" sözcüğünün fala bakmak, sağaltmak manası olduğu açıklanmakta ve "Iraq Bitig" in gaipten haber vermek anlamında da kullanılabileceği ve böylece bir anlam kaybına uğramayacağı savunulmaktadır.

"Orijinalliği" bölümünde, Irk Bitig'in orijinal olmadığını düşünen araştırmacılar mevcuttur ancak ırkların dağınık olması, belli bir kayıt ve nizamda bulunmamasından dolayı yazarlar eserin orijinal olduğu kanaatindedir. Eserin sonunda "Sangun İteçuk için yazdım/tercüme ettim" yazması eserin orijinal olduğunun kanıtı olarak değerlendirilir. Irk Bitig'in "Yi Çing" den tercüme olduğunu düşünenlerin de bulunduğu ancak "Yi Çing" in 64 metinden ibaret olduğu ve bunun değişimler kitabı olarak inkişaf ettirenin Konfiçyus olduğu dile getirilir.

"Yazı" bölümünde, Irk Bitig'in Gökbey Uluç vd. tarafından ele alınan eserde Türk damgalarıyla yazıldığı belirtilmektedir. Orijinal Irk Bitig kitabının başında Çince metinlerin olduğu ve bu Çince metinlerin ne zaman yazıldığına dair kesin bilginin bulunmadığı bildirilmektedir. Bununla birlikte günümüzde ilmî makalelerde, farklı diller makaleye nasıl ekleniyorsa o anda da böyle bir olasılığın olabileceği dile getirilir. Irk Bitig'in yazımında (e) harfinin olmadığı, yerine (i) harfinin kullanıldığı, (ş) sesinin varlığının netleşmediği dönemde (s) sesinin damgalarla ifade edildiği belirtilmiştir. Bu durumla, harf yazım sırasının henüz istikrara kavuşmadığı ve eserin geçiş döneminde yazıldığı düşünülmektedir. Şimdiki zaman eki olarak (mis) şeklinin kullanıldığı da belirtilmiştir.

"Tarihi" (Tarihi) bölümünde, Irk Bitig'deki harf ve ses değişikliklerine bakıldığında bu kitabın Orhun Yazıtları'ndan sonra yazıldığı ve Uygurlarda lehçe farklılığının oluştuğu bildirilmektedir. Yine Irk Bitig'de geçiş evrelerinin yaşandığı, fiillerin ve kelimelerin farklı anlamda kullanıldığı açıklanmaktadır. Yazarlar ses değişimlerinden hareketle Irk Bitig'in Orhun Yazıtları'nın ve Dîvânu Lügâti't-Türk'ün yazıldığı dönemin arasında yazıldığını düşünmektedir. Irk Bitig'in son bölümünde "Kaplan yılı ikinci ay, on beşi" yazması hasabiyle araştırmacılar eserin 7 Mart 930 veya 4 Mart 942 yılında yazılmış olabileceği savında bulunurlar. Talat Tekin Irk Bitig'in 9. yüzyılda yazıldığını, Marsel Erdal ise VIII. ile IX. yüzyıl arasında yazıldığını iddia etmektedir.

"Irka Nece Bakılır?" (Irka Nasıl Bakılır?) adlı bölümde fal bakma süreci anlatılmaktadır. 1, 2, 3, 4 noktalı çubukların atılması ve gelen numaraya göre falın okunması hakkında bilgiler verilmektedir. Her çubuğun 3 kez atılmasıyla 64 farklı ırk gelme olasılığı bulunduğu ifade edilmektedir. Ancak yazar Irk Bitig'de 65 ırk olduğunu belirtmekte ve bu sayıların "olcay" (şans) sayıları olarak adlandırıldığını kaydetmektedir.

“Çubuqlar” (Çubuklar) bölümünde, çubuk sayısının önemine değinilmekte ve atılan çubukların okuma sırasının belli olmadığı ancak yazı kaydı sağdan sola doğru olduğu için okuma sırasının da muhtemelen öyle olduğu tahmin edilmektedir. 1 ya da 3 çubukla bakma ihtimalini değerlendiren yazarlar, 3 çubuk olma ihtimalinin daha yüksek olduğu kanısındadır. Çubukların taş ya da ahşap, kemik olma ihtimali üzerinde durulur.

“İrk Bitig’in Mezmunu” (İrk Bitig’in İçeriği) bölümünde, İrk Bitig’de 67 madde görünse de bunların 65’inin fal, 2’sinin de nihai sonuç olduğu; 65 faldan 39’unun olumlu, 19’unun olumsuz, 7’sinin ise yorumsuz olduğu bildirilmektedir. Sonuçların çok iyi (anyıg edgü ol), iyi (edgü ol), çok pistir (anyıg yablak ol), berbattır (yabız ol), pistir (yablak ol) şeklinde yazıldığı dile getirilir.

“İrk Bitig Elifbası” (İrk Bitig Alfabesi) bölümünde, alfabenin ünsüzler ve ünlüler; ünsüzlerin ise kalın, ince ve tek sesli harfler olarak ayrıldığı bildirilir. Eserde ayrımlara şu şekilde yer verilmiştir:

Ünsüz İnceler: eb, ed, eg, ek, el, en, er, es, et, ey

Kalın İnceler: ab, ad, aq, ak, al, an, ar, as, at, ay

Tek Sesliler: aç, em, ap, az, ök, ot, anç, enq, ant, any, ok, up

Sesliler: a/e, ı/i, ü/ö, u/o olarak belirtilmiştir.

“İrklar” (fallar) bölümünde, her yorumun başında minik dairelerin farklı olasılıkla bir araya gelerek oluşturduğu üçlü gruplar yer almakta olup altında ise Türk runik yazısı şeklindeki orijinal yorumu bulunmaktadır. Yine alt kısımda Azerbaycan ve Türkiye Türkçesine transkribe edilmiş hâli yer alır. Bazı açıklamalara da dipnotta değinilmiştir.

Eserde İrk Bitig’in şairane ve edebî bir dile sahip olduğu vurgulanmaktadır. İrkların bir kısmı birinci şahıs, diğer bir kısmı ise üçüncü şahıs tarafından anlatıldığı fakat birinci şahıs tarafından anlatılmaya başlanıp üçüncü şahsın ağzından tamamlanan ırkların da bulunduğu bildirilmektedir.

Bu eser ile İrk Bitig’de kötü talihten kurtulmak için kurban kesme (41. ırk), eve bağlılığın önemi (42. ırk), gördüğü zarardan ders çıkarmayanın daha beter olacağı (49. ırk) gibi inanma biçimleri ve değer yargılarının da bulunduğu anlaşılmaktadır. Tanrı ile diyalog ya da Tanrı’nın konuşması şeklinde olan ırkların da mevcut olduğu görülmektedir. 47. ırkta insanın Tanrı’ya yaklaşarak şans istemesi, Tanrı’nın da ona şans vermesi ve güzel sözler söylemesi; 48. ırkta yaşlı yol Tanrı’sının insanlarla konuşması buna örnek olarak gösterilebilir.

“Sözlük” bölümünde, Uygur Türkçesiyle yazılmış ırkların bilinmeyen ve değişmiş kelimelerin anlamı Azerbaycan Türkçesi ile açıklanmaktadır.

“Sayı-ırk” bölümünde, çubukların olasılıkları verilerek hangi ırka denk geliyorsa kitaptaki sayfa numarası gösterilmiştir.

Sonuç olarak yazarlar, İrk Bitig’in okuyanlara ve topluma öğütler vermek amacıyla yazılmış olduğu görüşündedir. Böylece oluşturulmak istenen toplumsal nizamın kitabın ilgililerine aktarıldığı ve bu yüzden İrk Bitig, yazıldığı dönemin kültürünü yansıtmakla beraber arka planında geneli biçimlendirme amacı taşıması nedeniyle ideolojik yönü de bulunan bir metin özelliğinde olduğu ifade edilir. Türk tarihinin ilk yazılı fal kitabı olan İrk Bitig’i konu alan “İrk Bitig Qadim Uygur Dilinde Yazılmış Fal Kitabı” adlı eser, Türk runik yazısı, dili, kültürü, yaşam tarzı hakkında farkındalık oluşturan bir eserdir. Çalışma, İrk Bitig üzerine Türkiye’de ve Azerbaycan’da yapılan çalışmalar arasında yer almakta ve önem arz etmektedir. Bu eser; Uygur yazısı, dili, yaşam tarzları, kültürü, üzerine yapılacak olan yeni çalışmalara kaynak teşkil edecek ve yol gösterecek bir çalışma hüviyetine sahiptir. Yazar,

konu üzerine çalışma yapanlar ve yapmayı düşünenler için Irk Bitig okumalarını YouTube (URL-1) üzerinden de anlattıklarını ve bu anlatımlar sayesinde de konunun pekiştirilmesine olanak sağladıklarını dile getirmektedir.

Kaynakça

Tekin, Talat (2017). *Irk Bitig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uluç, Gökbeı vd. (2022). *Irk Bitig Qedim Uyğur Dilinde Yazılmış Fal Kitabı*. İstanbul: Kutlu Yayınevi Akademik Bilim Yayınları.

İnternet Kaynakları:

URL-1: https://www.youtube.com/watch?v=Rllgwr_0870 (Erişim: 04.10.2023).